

мельних сервітутів є цілком виправданим з позиції практики. Адже якщо перший з видів можна кваліфікувати як класичний вид предіального сервітутного права, то другий і третій види мають право на самостійне існування в силу тієї обставини, що багатьма законодавствами їх зміст не охоплюється загальними положеннями про сервітуту. І, як наслідок, сервітут прирівнюється лише до права користування чужою земельною ділянкою. Натомість, навіть, якщо звернутись до нормативних та ідейних витоків сервітутного права – положень римського права, там сервітут полягав не тільки у користуванні, а й у забороні на певні дії як фактичного, так і юридичного характеру. Звідси й існуюча в літературі класифікація сервітутів на позитивні та негативні [4, с. 213]. Думається, що зміст таких норм є своєчасним і з позиції сучасних реалій цивільного обороту, особливо що стосується України. Адже сьогодні як ніколи гостро стоїть питання про ефективність використання земель, особливо в рамках густонаселених міст з щільною забудовою. Непоодинокими є випадки, коли комерційні структури розпочинають будівництво об'єктів нерухомості ігноруючи вимоги щодо мінімальних відступів від сусідніх будівель, ігноруючи кліматичні, геодезичні умови, вимоги щодо освітлення та затінення тощо. Якраз в таких умовах закріплення можливості обмеження власників через встановлення сервітутних прав могло б стати засобом задоволення інтересів сурвітуаріїв. На жаль, чинне законодавство передбачає лише можливість існування позитивного сервітуту через право користування чужим майном (ч. 1 ст. 403 ЦК України). Тому вбачається, що у чинному законодавстві потрібно передбачити можливість встановлення негативних сервітутів шляхом доповнення

ч. 1 ст. 403 ЦК України абзацом другим такого змісту: «У випадках, прямо передбачених законом, договором, заповітом чи рішенням суду сервітут може полягати у забороні вчинення визначених дій». Такий крок до розширення змісту сервітутів дасть змогу значно розширити практику застосування цієї групи прав.

Узагальнюючи сказане стосовно нормативної моделі сервітутних прав, слід зробити висновок, що остання з огляду на досвід зарубіжного правового регулювання та його ефективність повинна включати у себе: визначення сутності сервітутних прав; виокремлення видів з чіткою диференціацією специфіки кожного з них; визначення змісту (сфери правомочностей уповноваженої особи); особливості здійснення кожного з видів сервітутних прав, закріплення винятків зі сфери регулювання та обмежень. Порівнюючи такий підхід із тим, який втілює законодавець, можна говорити, що на рівні ЦК України наразі створено фундамент для подальшого розвитку цих прав. Те саме стосується й інших прав на чужі речі – суперфіцію та емфітевзису, які на даний момент не отримали подальшого механізму реалізації на підзаконному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Нерсесов Н. И.* Римское вещное право. – М., 1986. – 212 с.
2. *Закон о вещном праве.* Закон Эстонской Республики от 9 июня 1993 г. [Електронний ресурс] – <http://www.hot.ee/estonianlegislation/0502.htm>.
3. *Código Civil de la República Argentina a 25 de Setiembre de 1869* [Електронний ресурс] – http://www.infoleg.gov.ar/infolegInternet/anexos/105000-109999/109481/texactley340_libroIII_tituloXII.htm.
4. *Лекции по догме римского права: Пособие для слушателей.* – 4-е изд., испр. и доп. – С.-Петербург, 1914. – 421 с.

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДДІВ ТА ЇХ ПІДКОРЕННЯ ЛИШЕ ЗАКОНОВІ ЯК ПРИНЦИП ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Кройтор В. А.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Принципи цивільного судочинства – одна з найактуальніших проблем, що турбують як вчених, так і практиків, які займаються проблемами цивільного судочинства. Однією з них є проблема визначення особливостей принципу незалежності суддів і підкорення їх лише закону в цивільному судочинстві, а також розробка гарантій та механізму його реального забезпечення в умовах подальшого проведення судово-правової реформи.

Слід зазначити, що в науці цивільного процесуального права цей принцип не набув достатньої наукової розробки, що й обумовило звернення автора до вказаної проблематики. Окремі публікації таких учених як А. Т. Боннер [1, с. 35–71; 2, с. 13–23], О. О. Штефан [3, с. 31–36], І. М. Резниченко [4], О. В. Рожнов [5, с. 24–26] стосувалися лише загальної характеристики принципів цивільного процесуального права, без детального опрацювання та поглибленого аналізу окремих з них, і, зокрема, принципу незалежності суддів і підкорення їх лише

закону в цивільному судочинстві.

Мета цієї статті полягає у виявленні особливостей принципу незалежності суддів і підкорення їх лише закону, що характерно саме для цивільного процесу, а також розробка гарантій та механізму його реального забезпечення з відповідними пропозиціями про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК).

Основу цього принципу становлять міжнародні стандарти правосуддя, які полягають у тому, що будь-яка особа, незалежно від будь-яких особистих ознак, має право на здійснення судочинства у її справі незалежним та безстороннім судом. Так, Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., в ст. 10 проголосила, що кожна людина для визначення своїх прав і обов'язків має право на підставі повної рівності на те, щоб її справа була розглянута незалежним і неупередженим судом. Крім того, у ст. 7 Декларації закріплено, що всі люди рівні

перед законом і мають право без будь-яких відмінностей на рівний захист закону. У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права встановлено, що кожен має право при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. А відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. На підставі вищезазначених положень, а також керуючись тим, що Україна взяла на себе зобов'язання відповідно до цих міжнародних договорів, перед державою постає обов'язок забезпечити існування незалежного суду у кожній справі, що досягається за умов забезпечення принципу незалежності кожного окремого судді.

Відповідно до «Основних принципів незалежності судових органів», схвалених резолюціями Генеральної Асамблеї ООН 29 листопада та 13 грудня 1985 р. (Мілан, Італія), незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в Конституції або законах країни; судові органи вирішують передані їм справи неупереджено, на підставі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонукання, тиску, погроз або втручання прямого чи непрямого з будь-якого боку і з будь-яких причин; незалежність судових органів дає їм право і вимагає від них забезпечення справедливого ведення судового розгляду і додержання прав сторін.

Як правильно зауважує В. В. Городовенко, суддя повинен бути незалежним і мати чітку громадянську позицію – саме цього від нього чекає громадськість, яка має право на безсторонні і незалежні суди, що вирішують правові питання виключно на підставі закону, при чому таке право громадськості закріплено у Європейській хартії «Про статус суддів» від 10 липня 1998 р., пункт 1.1 якої визначає, що статус суддів передбачає забезпечення компетентності, незалежності й безсторонності, яких будь-яка людина законно очікує від судових органів, від кожного судді, якому довірний захист її прав [6, с. 80–82].

У п. 4.3 ч. 5 рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. вказано, що зниження рівня гарантій незалежності суддів опосередковано може призвести до обмеження можливостей реалізації права на судовий захист. Крім цього, у рішенні зазначено, що незалежність не є їхнім особистим привілеєм, а має публічно-правовий характер і спрямована передусім на безперешкодне виконання суддею своїх професійних обов'язків у здійсненні правосуддя (п. 1 ч. 4) [7, с. 76–79].

Цей принцип складається з двох взаємопов'язаних частин, оскільки незалежним є той суддя, який керується у своїй діяльності під час здійснення судочинства не чиймись рекомендаціями, вказівками, порадами, наказами, а підкоряється виключно вимогам нормативно-правових актів. Як вказують В. В. Комаров та Н. В. Сибільова, при здійсненні судочинства незалежність суддів та підкорення їх лише закону знаходить свій прояв у

процесуальному режимі внутрішньосудових відносин складу суду, що розглядає справу, відносинах з учасниками судової справи, вищестоящими судовими органами, всіма організаціями, посадовими особами і громадянами, який унеможливує втручання у діяльність судді при здійсненні правосуддя [8, с. 635]. Актуальними у цьому відношенні є п. 2 і 3 мотивувальної частини, а також п. 1 резолютивної частини рішення Конституційного Суду України від 19 травня 1999 р. Так, у п. 2 ч. 6 мотивувальної частини рішення зазначено, що за змістом ч. 1 ст. 86 Конституції України народний депутат України не може адресувати свої вимоги та пропозиції до суду, судді, органів служби безпеки, а може у такий спосіб звертатися лише до керівників цих органів, зокрема, до голів судів як керівників органів державної влади, причому з питань, не пов'язаних з конкретними судовими справами [9, с. 46–48]. Крім того, у п. 3 ч. 3 вказаного рішення передбачено, що положення преамбули Закону України «Про статус народного депутата України» про те, що народні депутати України є повноважними представниками народу у Верховній Раді України і покликані виражати і захищати суспільні інтереси та інтереси своїх виборців, не може бути визнано юридично коректним для обґрунтування можливості втручання народного депутата України у здійснення судами правосуддя, зокрема, у розгляд конкретних судових справ. У п. 1.1 резолютивної частини цього рішення визначено, що народний депутат України не має права звертатися з вимогами чи пропозиціями до судів, до голів судів та до суддів стосовно конкретних судових справ.

Принцип, що розглядається, закріплено у ч. 1 ст. 129 Конституції України, у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про статус суддів», у ч. 1 ст. 14 Закону України «Про судоустрій України», а також його було передбачено у ст. 8 ЦПК України 1963 р., проте він не передбачений у чинному ЦПК, хоча його значення досить велике, а зміст впливає з багатьох інших статей.

На сьогодні проблема забезпечення права особи на розгляд її справи незалежним судом набуває особливо важливого значення та викликає занепокоєння. Як правильно зазначив В. В. Онопенко, не може бути незалежного суду в конкретній справі, якщо залежною є судова влада загалом [10]. Як зазначається в постанові Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади» гарантії самостійності судів та незалежності суддів в Україні належним чином не забезпечені. На практиці законодавчим органом, органами виконавчої влади, їх посадовими особами ігнорується конституційний принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Мають місце спроби втручання в організацію діяльності судів, вирішення конкретних судових справ, перешкоджання здійсненню судами правосуддя на визначених законом засадах, тиск на суддів шляхом погроз, шантажу та іншого протиправного впливу, в тому числі у формі прийняття незаконних нормативно-правових актів та правових актів індивідуальної дії, неправомірного використання суб'єктами влади наданих їм повноважень, а також незаконного наділення деяких державних органів відповідними повноваженнями, що поси-

лює залежність від них судів та суддів. У вказаній постанові вказується і на інші негативні явища, що становлять загрозу утвердження в державі принципу верховенства права, здійсненню правосуддя на засадах, визначених Конституцією та законами України [11].

Л. М. Москвич дає таке визначення: незалежність судді означає незалежну процесуальну діяльність судді при здійсненні судового розгляду юридично значущих справ відповідно до процедур, передбачених законом, які виключають можливість будь-якого впливу на процес прийняття суддею рішення, та у відповідності з професійною правосвідомістю судді [12]. В. В. Городовенко виокремлює гарантії та передумови суддівської незалежності, при чому перші стосуються сфери діяльності, а другі – особистих якостей судді як носія судової влади [13]. Крім того, він, з одного боку, розрізняє, а з іншого, – пов'язує в нерозривну єдність незалежність в інституційному аспекті цього поняття (або самостійність судових установ та окремих суддів стосовно інших державних чи суспільних органів) і незалежність судової влади у змістовному значенні цього терміна, або безсторонність судової влади, яку поділяє на об'єктивну та суб'єктивну [13].

На нашу думку, доцільно виокремлювати зовнішню (або об'єктивну) та внутрішню (або суб'єктивну) незалежність судді, проте під першою незалежністю слід розуміти відсутність будь-яких об'єктивних чинників – впливів з боку інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, окремих депутатів та посадовців, політичних партій, громадських організацій, вищестоящих інстанцій, колег по суду тощо, а під другою – комплекс власних моральних переконань та настанов судді щодо необхідності здійснення правосуддя виключно на підставі законів, не піддаючись жодному зовнішньому тиску.

Як вказує Ю. М. Грошовий, незалежність суддів, будучи моральною вимогою, зверненою не тільки до суддів, а й до суспільства, органів виконавчої влади, є окремим блоком механізму моральних начал у судовій діяльності [14]. Аналіз досліджень, присвячених особі судді як носія судової влади та тих етичних стандартів, від яких залежить суддівська поведінка, ґрунтовно зроблений В. І. Чебан [15]. На нашу думку, моральним орієнтиром суддівської діяльності також має бути повага честі і гідності усіх учасників цивільного процесу і здійснення правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак (ст. 5 ЦПК). Це означає, з одного боку, що правове положення будь-якого учасника процесу визначається лише його процесуальним положенням – позивач, відповідач, третя особа, прокурор, органи державної влади та місцевого самоврядування, свідок, експерт, представник – та не залежить від ознак, вказаних у ст. 5 ЦПК, і жоден з учасників процесу, фізична це особа чи юридична, не має переваг чи пільг у процесуальному положенні. З іншого боку, це положення особливо стосується саме суддів. Жодна з ознак, притаманних тій чи іншій стороні, не може стати вирішальною для прий-

няття суддею певного рішення на користь однієї з них. Судді не повинні розглядати власну незалежність як свавілля, звільнення від обов'язку поважати права усіх учасників цивільних процесуальних правовідносин. Незважаючи ні на що, суддя має залишатися неупередженим до них і вирішувати справу об'єктивно на підставі отриманих доказів та встановлених обставин. Прихильність судді до однієї зі сторін і ухвалення на її користь відповідного рішення принижує честь і гідність іншої сторони. Про вплив на суддів значною мірою можна робити висновки за змістом винесених судових рішень, наскільки вони є обґрунтованими та законними.

Те, що будь-яка людина повинна поважати усіх інших осіб, закріплено на рівні Конституції України, тобто не обов'язково закріплювати зазначене положення на рівні галузевого законодавства – це чи не найголовніший обов'язок кожного поважати честь і гідність людини, ставитися один до одного як рівний до рівного. Отже, фактично у ст. 5 ЦПК закріплено завдання, мету суду – забезпечення гуманістичної спрямованості усієї процесуальної діяльності, а досягти цього може лише дійсно незалежний суд. Саме тому, на наше переконання, реалізація принципу незалежності суддів нерозривно пов'язана з утвердженням принципу гуманізму. Як слушно підкреслює Ю. М. Грошовий, «правосуддя повинно забезпечити такі абсолютно моральні вимоги як свободу, справедливість, рівність, інакше кажучи – гуманізм, як самої процесуальної діяльності суддів, так і винесених ними процесуальних рішень – актів правосуддя» [14].

А. В. Андрушко розкриває зміст другої частини принципу, що розглядається, так: підкорення суддів закону означає, що вони повинні вирішувати справи на підставі законів України, відповідно до закону застосовувати норми іноземного права (ст. 9 ЦПК), а за відсутності закону, який врегульовує спірні відносини, застосовувати закон, що регулює подібні відносини (аналогія закону). Якщо немає такого закону, суд виходить із загальних засад і змісту законодавства України (аналогія права) (ст. 8 ЦПК) [15]. Крім того, суд загальної юрисдикції при вирішенні справ застосовує цивільне законодавство до всіх учасників процесу у рівній мірі, безвідносно до того, хто є сторонами, третіми особами, заявниками, заінтересованими особами. Як вказує В. А. Васильчук, вимога однакового ставлення передбачає неупередженість і об'єктивність по відношенню до сторін юридичного конфлікту з боку уповноваженого суб'єкта, а також дотримання ним принципу «тракувати однаково випадки однаково, а різні – по-різному», тобто однакового ставлення до того, що є, по суті, рівним, і неоднакового – з, по суті, нерівним [16].

Відповідно до ст. 1 ЦПК завданнями судочинства є, зокрема, справедливий судовий розгляд. Справедливість при вирішенні справи досить широке поняття, що охоплює в тому числі і обов'язок суду ставитися до усіх учасників процесуальних відносин на засадах рівності. Іншими словами, усі учасники процесу мають право на однаково справедливість. Як зазначає Джон Ролз, «хоча згодом індивіди мають різні здатності на чуття справедливості, цей факт не є підставою для позбавлення їх, наділених меншою здатністю, повного захисту справедливості» [17].

Як вказує О. М. Курило, маючи у своєму керуванні обов'язковий для виконання всіма закон, судді можуть діяти впевнено, безбоязно і справедливо; чим чіткішими будуть норми матеріального права, чим послідовніше і повніше буде регламентовано процесуальний порядок розгляду і вирішення справ, тим краще буде забезпечена законність та незалежність судочинства у процесі [19], тобто, підкоряючись виключно закону, судді самі сприятимуть власній незалежності, і більш чіткі закони будуть перепоною для вчинення судом не передбачених законом дій, перевищення владних повноважень, різноманітних свавільних зловживань.

На думку А. Т. Боннера, вказаний принцип полягає у тому, що, по-перше, судді і народні засідателі повинні займати таке правове і фактичне положення, при якому була б виключена будь-яка можливість незаконного втручання у їх діяльність з боку будь-яких органів і посадових осіб, а при спробах подібних втручань суддя за своїми особистими якостями повинен опинитися у стані спроможності протистояти їм; по-друге, полягає у підзаконності судової діяльності – для того, щоб підкорятися «лише закону», потрібно досконало знати чинне законодавство і повною мірою бути законослухняним. Суддя, який нігілістично ставиться до закону, підміняє його власним розсудом або просто не знає його, тим самим буде діяти врозрід з принципом незалежності суддів і підкорення їх лише закону, тобто цей принцип може бути порушено і за відсутності фактів втручання у судову діяльність ззовні [1, с. 51–52].

Принцип незалежності суддів стосовно народних засідателів пов'язаний з їх здатністю протистояти тиску судді, який наполягає на тому чи іншому вирішенні спору, з боку інших осіб вплив на них майже виключений, що обумовлено їх частою змінюваністю, неможливістю заздалегідь дізнатися склад суду у конкретній справі тощо [1, с. 58]. Разом з тим не можна виключати можливі спроби незаконного тиску на народних засідателів з боку окремих учасників процесу, у тому числі погроз, залякування, шантажу, певного матеріального захоплення спочатку за отримання інформації, а згодом і з метою спонукати їх до певних дій. Через відсутність достатнього досвіду народні засідателі можуть стати потенційними жертвами подібних провокацій. З метою унеможливлення позаправового впливу на них голови суду, на наше переконання, мають періодично проводити методичні наради, на яких нагадувати народним засідателям про можливість такого тиску (у тому числі у завуальованому вигляді).

В. О. Гринюк відносить до процесуальних гарантій незалежності суддів такі, які є формами реалізації процесуальної правосуб'єктності суддів, зокрема відвід та самовідвід суддів, змагальність сторін, таємниця нарадчої кімнати, обов'язковість вказівок вищестоящої інстанції [20]. Така позиція, з нашої точки зору, вимагає корегування та доповнення. По-перше, наголошуємо на відмінності понять «незалежність» та «неупередженість» суддів, оскільки перше означає відсутність стороннього впливу на суддів з боку будь-кого, а друге – неприйняття позиції жодної зі сторін до з'ясування усіх обставин справи та дослідження усіх доказів. Наявність втручання чи впливу на суд якраз свідчитиме про мож-

ливу упередженість, тому відвід буде виступати засобом забезпечення саме неупередженого, а не незалежного суду. По-друге, змагальність сторін не є процесуальною гарантією незалежності суддів. У той же час слід погодитися з тим, що процесуальними гарантіями незалежності суддів є таємниця нарадчої кімнати, оскільки суддя відсторонений від будь-якого тиску у момент прийняття рішення, рівність прав членів колегії, право на викладення окремої думки, що підкреслює самостійність позиції певного члена складу суду.

Відповідно до ч. 2 ст. 311 ЦПК висновки і мотиви суду апеляційної інстанції, з яких скасовано рішення, є обов'язковими для суду першої інстанції при новому розгляді справи. З одного боку, таке положення запобігає повторному вчиненню судом першої інстанції тих самих помилок при розгляді справи, проте, з іншого боку, як видається, воно посягає на незалежність суддів першої інстанції, які вперше будуть розглядати зазначену справу, адже згідно з ч. 1 ст. 21 ЦПК суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді першої інстанції, не може брати участі у новому розгляді її судом першої інстанції після скасування попереднього рішення або ухвали про закриття провадження в справі.

На наше переконання, з урахуванням викладеного можна виокремити такі особливості принципу незалежності суддів та підкорення їх лише закону у цивільному процесі: 1) гуманістична спрямованість свідомості суддів під час розгляду справи; 2) забезпечення права рівної справедливості по відношенню до всіх учасників цивільних процесуальних правовідносин; 3) можливість кожного члена складу суду, не згідного з рішенням інших, на викладення окремої думки; 4) заборона формування судом певної позиції у справі до з'ясування усіх обставин; 5) суд вільний від позицій сторін і може прийняти власну, незалежну позицію; 6) відсутність підзвітності будь-кому, у тому числі судам вище стоящих інстанцій; 7) прийняття суддею рішень за власним переконанням, проте не виключена особиста залежність від раніше прийнятих ним рішень; 8) будь-які звернення осіб, які беруть участь у справі, до суду не можуть мати для нього заздалегідь обов'язкової сили, суд лише на підставі закону, вивчивши мотиви та обґрунтування клопотання, може винести відповідне рішення.

Принцип незалежності суддів і підкорення їх лише закону, як зазначалося, не знайшов свого прямого відображення у ЦПК. У зв'язку з цим заслуговує на увагу та підтримку пропозиція закріпити у ЦПК, що завданнями цивільного судочинства є правильний і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ незалежним і неупередженим судом... [21, с. 564], а також передбачити цей принцип в окремій статті Кодексу (наприклад, ст. 5-1 або 8-1) і розкрити його зміст.

Утвердженню принципу незалежності суддів і підкорення їх лише закону перешкоджає ряд чинників, зокрема, неналежний рівень фінансування судів призводить до того, що голова суду змушений шукати спонсорів, а це створює ґрунт для позаправового впливу (не може бути незалежним суддя, якщо суд залежить від виконкому, судової адміністрації тощо); неефективна система захисту суддів; випадки розправи з суддями,

що залишилися без належного реагування з боку держави тощо. Зазначена проблематика потребує окремого ґрунтовного дослідження.

Якщо принцип незалежності суддів та підкорення їх лише закону буде реально втілений у життя, він стане важливою передумовою забезпечення прав та інтересів усіх учасників процесу, у тому числі прав на повагу честі та гідності особи, а також однакового до неї ставлення. Однак для його реалізації потрібно удосконалити систему процесуальних гарантій незалежності суддів під час провадження у конкретній справі, забезпечити відбір на посади суддів тільки професіоналів і тільки високоморальних осіб, які здійснювали б свою діяльність, досконало знаючи закон, виключно керуючись законом і маючи внутрішнє переконання у необхідності діяти відповідно до закону, незважаючи на жодні форми втручання та тиску на суддівську діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Боннер А. Т.* К вопросу о принципах гражданского процессуального права // Всесоюзный юридический заочный институт. Труды. Т. 38. Вопросы науки советского гражданского процессуального права. – М.: ВЮЗИ, 1975. – С. 35–71.
2. *Боннер А. Т.* Принципы гражданского процессуального права (проблемы и перспективы) // Проблемы защиты прав и законных интересов граждан и организаций: Материалы Межд. научно-практической конференции (Краснодар-Сочи, 23–26 мая 2002 г.). – Краснодар: Кубанск. гос. ун-т, 2002. – С. 13–23.
3. *Штефан О. О.* Діалектика поняття принципів цивільного процесуального права України // Приватне право і підприємництво: 36. наук. праць. Вип. 6. – К.: НДІ приватного права і підприємництва, 2007. – С. 31–36.
4. *Резниченко И. М.* Функциональные принципы гражданского процесса (правовые и психологические аспекты). – М., 1989. – 41 с.
5. *Рожнов О. В.* Принципы гражданского процессуального права як засади судочинства // Проблеми розвитку юридичної науки у новому столітті (До міжнародного дня науки за мир і розвиток): Тези наукових доповідей та повідомлень учасників наукової конференції молодих учених (м. Харків, 25–26 грудня 2002 р.). – Х, 2003. – С. 24–26.
6. *Городовенко В. В.* Консультативна Рада європейських суддів про судову незалежність та її втілення в Україні // Судова реформа в Україні: проблеми та перспективи: Матеріали науково-практичної конференції, 18–19 квітня 2002 р. – Харків. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 80–82.
7. *Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень ч. 1, 2 ст. 126 Конституції України та ч. 2 ст. 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004 // Конституційне судочинство в Україні: рішення і висновки Конституційного Суду України/ Відп. ред. М. Ф. Селівон. – К.: Праксіс, 2005. – 480 с.*
8. *Конституція України:* Наук.-практ. коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.; Ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Горошевой та ін. – Х.: Вид-во «Право»; К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 808 с.
9. *Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення статті 86 Конституції України та ст. 12, 19 Закону України «Про статус народного депутата України» (справа про запити народних депутатів України) від 19 травня 1999 року № 4-рп/99 // Конституційне судочинство в Україні: рішення і висновки Конституційного Суду України/ Відп. ред. М. Ф. Селівон. – К.: Праксіс, 2005. – 480 с.*
10. *Онопенко В.* Справедливість у державі може забезпечити лише справедливий суд // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 3 (79). – С. 2–5.
11. *Постанова* Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади» // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 6. – С. 2–6.
12. *Москавич Л. М.* Незалежність суддів: соціальний та правовий аспект // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: Матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 30–31 березня 2005 р.; м. Харків / Редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х.; К.: ЦНТ «Гопак», 2006. – С. 142–147.
13. *Городовенко В. В.* Проблеми незалежності судової влади: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2006. – 20 с.
14. *Грошевой Ю. М.* Моральність правосуддя // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: Матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 30–31 берез. 2005 р.; м. Харків / Редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х.; К., 2006. – С. 11–20.
15. *Чебан В. І.* Етичні стандарти суддівської діяльності // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 333. Правознавство: 36. наук. праць. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 74–78.
16. *Цивільний процес:* Навч. посіб. /А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін.— За ред. Ю. В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2005. – 293 с.
17. *Васильчук В. А.* К вопросу об определении категории «справедливость» в современном украинском законодательстве // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы: Материалы Международного круглого стола (Черновцы, 21–23 сентября 2006 года) / Под ред. док. юрид. наук, профессора, заслуженного деятеля науки РФ В. М. Баранова, док. юрид. наук, проф., заслуженного юриста Украины П.С. Пацуркивского, канд. юрид. наук Г. О. Матюшкина. – Нижний Новгород: Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. – 566–575.
18. *Ролз Джон.* Теорія справедливості / Пер. з англ. О. Мокровольський. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 822 с.
19. *Курило О. М.* Гарантії незалежності суддів у кримінальному процесі України // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: Матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 30–31 берез. 2005 р.; м. Харків / Редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х.; К.: ЦНТ «Гопак», 2006. – С. 72–79.
20. *Гринюк В. О.* Принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону в кримінальному процесі України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2004. – 20 с.
21. *Гетманцев А. В.* Конкретизация цели и задач гражданского судопроизводства (по ГПК Украины) // Конкретизация законодательства как технико-юридический приём нормотворческой, интерпретационной, правоприменительной практики: Материалы Международного симпозиума (Геленджик, 27–28 сентября 2007 года) / Под ред. доктора юрид. наук, профессора, заслуженного деятеля науки РФ В. М. Баранова. – Нижний Новгород: Нижегородская академия МВД России, 2008. – С. 557–564.